

22

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

(Савезно КФД)
2/69 МО

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, об. 5.

4/2/2
12/24
A1 N31
2000

1/1985 - V. 17:5

LIBRARY
JAN 30 1970
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

БЕОГРАД, 1987.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, За Вука и противу њега . . .	297—315.
2) А. Пецо, Дијалекатске особине у пјесничком језику Алексе Шантића	317—339.
3) П. А. Дмитријев, Неке особености изражавања атрибутивних односа у српскохрватском језику . .	341—349.
4) Љубомир Поповић, Реченице са елиптичним пре- дикатом	351—373.
5) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	375—378.
6) РЕГИСТАР	379—397.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник **МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ**
Секретар Уређивачког одбора др **Живојин Станојчић**

ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСОБИНЕ У ПЈЕСНИЧКОМ ЈЕЗИКУ АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

(Прилог проучавању пјесниковог језика уз стогодишњицу
његова рођења)

Последњих деценија прошлога и првих деценија овога вијека Херцеговина је дала нашој књижевности неколико пјесника. Од свих њих, чини нам се, Алекса Шантић је био и остао најприсутнији међу својим земљацима. Могуће је да Дучићева поезија представља виши умјетнички ниво, могуће је, исто тако, да су Шола, Ђоровић и Ђикић, сваки на свој начин, схватили бол и тугу херцеговачког сељака, али је несумњиво да је Шантићево поимање Херцеговине било дубље и реалније, било људскије и свестраније.

Књижевни критичари, како старији тако и савремени, чине разне замјерке нашем пјеснику: није довољно акриби-чан, није начитан, скромне је културе и сл., што не мора бити и једини суд који се може дати о Шантићевом књижев-ном дјелу. Па ако би све то и било тачно, тачно је и то да су његови стихови:

Све ме ране мога рода боле
И моја душа с њим пати и грца (Моја отаџбина)

реалан одраз његовог доживљавања људи и прилика онога времена. Тачно је да међу многобројним Шантићевим пје-смама има и недорађених, писаних на брзину, али је тачно и то да се у његовој поезији најчешће срећемо са обичним, простим људима разних професија његове родне груде. Шан-тићева поезија прати свакодневне проблеме херцеговачког поднебља. То су, управо, разлози који су овјековјечили Шан-

тића и његово дјело, који су учинили да његова поезија постане саставни дио битисања људи са херцеговачког крша. А то је много. Поезија, и уопште литература, ако не постане блиска масама, ако је не прихвате они којима је намијењена, није извршила своју улогу, није плодотворна. Пјесник, то јест човјек од пера, испунио је своју мисију тек онда када његово дјело нађе плодно тло међу читаоцима, када његова писана ријеч почне да живи вјечним животом у мислима и срцима нових нараштаја. Шантићева поезија је била, а и данас је стално присутна на херцеговачком тлу, -и знатно шире иза граница његове родне груде. И то не само она љубавна, она која тако лијепо звучи са усана наших пјевача, него и она у којој се пјесник обраћа ковачу, ратару, пастиру, рибару; она у којој пјесник пореди свој родни крај са недостижним љепотама раја. Познати су његови стихови, управо апотеоза херцеговачком кршу:

Ој путнице из даљине,
Ако твоје срце гине
За љепотом коју није,
Нити позна, нити виђе,
За љепотом коју само
Рај у себи скрива тамо,
А ти ходи и походи
Мој лијепи родни крај (Ој путнице),

у којима је, можда мало романтичарски, пјесник излио своја патриотска осјећања. Говорити овако о голем херцеговачком каму може само човјек који је поникао из тога кама, који се срастао са њим, пустио дубоко своје коријење међу његове шкrape и вртаче и отуда црпе своју снагу. Иако је видио и плоднијих и љепших предјела од Бишћа и Херцеговине, он није мијењао своје мишљење него је, попут Бранка Радичевића, затражио покоја у срцу родне груде:

Кад ништа друго не можеш ми дати,
О земљо моја, дај ми бар гроб један!

(На повратку).

Док неки Шантићевци савременици, и земљаци, пјевају о општим и вјечитим темама, наш пјесник се бави овоземаљским проблемима своје Херцеговине, проблемима који тиште његове земљаке. У његовој писаној ријечи стално су

присутни Херцеговина, Мостар, Неретва; све професије и све конфесије. Када не бисмо знали одакле је наш пјесник, стихови би нас упутили на његов родни крај. Из њих бисмо лако закључили гдје је пјесник проводио своје дане. Херцеговина је Шантићу пружила изобиље мотива да излије своја осјећања, херцеговачка лексика му је била довољна да својим мислима да поетски лик, да их одјене у прекрасно умјетничко рухо.

I

У досадашњим радовима о поезији Алексе Шантића мало се говорило о особеностима његовог језика. А језик нашега пјесника може послужити за израду цијеле монографије. Наравно, ми ћемо се овдје ограничити само на нека питања из те области, остављајући за другу прилику проблем граматичког система пјесникове писане ријечи. Намјера нам је да овдје, и овом приликом, укажемо само на дијалекатске особине које срећамо у Шантићевом књижевном дјелу, и то само у оним његовим литерарним остварењима која обично улазе у изабране странице пјесниковог књижевног опуса¹.

Мада наш пјесник живи у поствуковско вријеме (родио се управо оне године када је Вукова реформа и званично била примљена у Србији), у његовој ужој отаџбини Вукова реформа нашега језика и правописа још задуго неће бити званично прихваћена и досљедно примјењивана. Па ипак, наш пјесник је досљедни вуковац. Рекло би се вуковац који се држи једног од ранијих Вукових начела: пиши као што народ говори. Шантић је, нема сумње, познавао ортографска правила и основне Вукове погледе о ијекавштини. Али му то није сметало да у својим пјесмама задржи и по коју фонетску особину херцеговачке јекавштине коју не налазимо у каснијим радовима реформатора спрескохрватског књижевног језика.

¹ За израду овога рада коришћена је збирка Шантићевих пјесама коју је издала Просвета, Београд 1962, избор и редакција проф. В. Вурића.

Овдје је већ речено да у Шантићевој писаној ријечи живи сва Херцеговина — од Мостара и Неретве до Билеће и Требишњице. Заједно са топонимијом иду и говорне особине. Па и онда када је наш пјесник, у интересу општејезичког јединства како га је био замислио Скерлић, прихватио екавштину као једино књижевно нарјечје², у његовим пјесмама писаним екавским изговором лако се назире рођени јакавац — и у фонетици и у лексици.

II

Међу дјалекатске особине Шантићеве писане ријечи иду, свакако, и бројни турцизми. Али се ми овдје нећемо бавити тим проблемом. Проблем турцизма у Шантићевим пјесмама заслужује посебну пажњу. Нас овдје интересују други дијалектизми у језику нашега пјесника, а о неким турцизмима као изразитим „херцеговинизмима“ биће говора у посљедњем поглављу овога рада.

III

Шантић је већину својих литерарних остварења написао на ијекавском нарјечју, али та његова ијекавштина није класична, није ијекавштина Вукова типа. Мада је наш пјесник могао да чује и класичну ијекавштину у својој ближој околини, ијекавштину источнохерцеговачког типа која је по основним својим карактеристикама врло блиска Вуковој³, он је у своје пјесме уносио и много особина које су својствене говору његовог родног града и уопште говору централнохерцеговачке зоне⁴. Указујемо на неке од тих особина:

1. Недосљедна ијекавштина. — Поред потврда у којима имамо двосложне рефлексе старога гласа

² Исп. о овоме Шантићев одговор на Скерлићеву анкету, СКГ за 1913. годину. Свој пристанак за измјену нарјечја Шантић није образложио убједљивим аргументима.

³ Исп. А. Пецо, Говор источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник, књига XIV.

⁴ Више о томе у мом раду о централнохерцеговачком говору. Јужнослов. филолог, књ. XXV.

јат у данашњим дугим слоговима (типови: *снијег*, *млијеко*), Шантићева писана ријеч зна и за овакве примјере:

Узори свјетли што је бранит знаше...
Живите зато да можете *мрјети*...
У туђем свјету за вас пелен цвјета (Остајте овдје);

Што *корјен* тресе, буди га и грије (Прољетне терцине);

Кад нам *тјело* проже слатки огањ тајни (Пошље много љета),

гдје мјесто очекиваног двосложног рефлекса *-ије* имамо једносложно *-је*. Такви примјери нису ријетка појава у Шантићевој писаној ријечи. Истина, приређивачи оваква одступања од класичних правила о ијекавском изговору најчешће отклањају стављањем знака за испуштање једнога самогласника, што се идентификује са елизијом, са свјесним испуштањем једнога слога због потреба стиха. Ово понекад може бити тачно, али бројни примјери у којима је заступљена ова појава упућују на закључак да је наш пјесник носио у свом језичком осјећању такве рефлексе јата. Додајмо уз ово и чињеницу да је једносложни рефлекс дугог јата: *је*, *је* ортопски стандард централне Херцеговине.

2. Морфолошки и лексички икавизми. — Ако се двојни или двојаки рефлекси старога вокала јат у дашњим дугим слоговима и могу бранити потребама стиха, има других фонетских особина, везаних за ову појаву, које упућују на централнохерцеговачку јекавштину у писаној ријечи Алексе Шантића. Ту долазе: а) морфолошки и б) лексички икавизми.

а) У неким јекавским говорима према облицима типа *волио*, *желио*, гдје је секвенца *ěl > io* фонетским путем, а према односу који постоји у облицима: *радио* — *радила* — *радили*, самогласник *и* мјесто јата уопштио се и у другим облицима радног глаголског придјева испред личног наставка: *волила* — *волили*. За оваква одступања од ијекавског стандарда зна и централнохерцеговачки говор, заједно са њим и писана ријеч Алексе Шантића:

Овдје је с душом *полетила* мисо (Наш стари доме),

Све би својим лицем застидила Мара (Моја комшиница),

Пуни звијезда сједили смо сами (Метеор),

Одлетиле златне тице (Хасанагиница).

б) Међу лексичке икавизме, који су уопштени у говору централне Херцеговине, убрајамо и прилоге: *гори*, *доли*. Оба ова прилога, у том облику — ијекавски стандард је: *горе*, *доље* — налазимо и код Шантића:

И уморна душа пада *доли* (Вјеруј и моли),
Викну га и стрча са бријега *доли* (Село),

Гледам како *доли* о хридину шупљу
Неретва се ломи (Неретва),

И како прва роса пада *доли* (На молитви),
И црвоточина златна пада *доли* (Прољетне терцине),

А тамо *гори*, на лазилима зграде,
Над њима, *гори*, лебди високо,
И *гори*, из модре дубине неба (Вечерња звона),
На хладни гребен (сједа) и *гори*, с врхунца
... моју земљу гледа,
Сиђем ли *доли*, језеру (Сусрет),

Гори, високо, у рачвама јела (Кириџије),

И суморне очи дижу *гори* (Угљари).

За ове икавизме зна и Хасанагиница:

И тек мртав пада *доли*,
Силни момци *доли* под оружјем стоје,
Гђе је Хамид? *Доли*,
Онамо је, *гори*, магле заклонише;

и пјесме писане екавским нарјечјем:

Па предано њоме маже *гори-доли* (Сарајевски теферич).

3. Јотовање денталних сугласника. — Једна од типичнијих особина јекавске Херцеговине, као што се зна, јесте и јотовање оклузива *т* и *д* испред једносложног рефлекса јата у кратким слоговима -*је*: *ћерати*, *ђевојка*. Ова фонетска особина од 1839. године не сматра се особином књи-

жевног језика. Шантић је, без сумње, знао за књижевне узусе, па ипак његова писана ријеч није лишена ових „херцеговинизама”, боље рећи дијалектизама:

Па још, болан друже, кад *неђеља* сване (Моја комшиница),
Не шће ни да чује лијепа Емина (Емина),
 ... ко да росне круне
 Класова златних додирују *неђе* (Јутро жетве),
 Не прође дуго, чу се метак *неђе* (Кириције),
 Труба писну *неђе* (Бег Рашид-бег),
 У оклопу сјајном сам пројезди *неђе* (Јутро на Косову);

тако и:

Махала стара сва од *ње заруђе* (Колебање),
 Сви се чудом чуде у селу и зборе:
 „сирота *полуђе*“ (Сељанка),
 Ко да га буре *побешњеле* носе (Луцифер),
 Предомном се шибље *огољело* свија (Пролетња бура).

Последња три примјера су из пјесама које су написане екавским изговором, а овдје је већ речено да је наш пјесник и у екавски текст уносио понеку особину која је искључиво ијекавска — због риме, или иначе, уп. и ове стихове:

Са чије круне *грије*
 Једнакост људи *свије* (Песма подземна),
 Ињиндија. Сунце алиђинско *грије*,
 А коло се њише и са грла *свије* (Сарајевски теферич),
 Празне дојке висе, као сузе *дравије* (Пећина),

чак :

Растопљени катран *ријекама* лије (Ноћна фантазија).

У Хасанагиници има доста потврда за јотовање оклузива *џ* у секвенци *дџ*:

Овђе, насред ове ране,
Овђе сваки створ има свој дио,
 Тамо *ђецу* води,
 Испод крова *ђедовскога*,
 Знаш ли шта је *овђе*?

Гледај, овђе мајка стоји,
 Шта ми раде ђеца моја?
 Тешко јадној ђеци
 Нек се јадној ђеци сврне,
 Питају те ђеца куд им оде мати?
 Бецо моја.

Потврда за јотовање фрикатива *с* и *з* у секвенцама *сѣ*, *зѣ* нема у Шантићевој писаној ријечи. Ово је схватљиво: недостају графички знаци за херцеговачке палаталне фрикативе *с* и *з* у нашој стандардној азбуци. Према херцеговачком прилошком облику *сјутра*, Шантић има *сјутра*:

Сјутра је празник (Претпразничко вече),

Сјутра кад оштри заблистају српи (О класје моје),

књижевна норма данас зна за два фонетска лика овога прилога, са *ј* и без тога сонанта: *сјутра* и *сутра*.

У прегледаним пјесмама и Хасанагиници, није пронађен ни један примјер са јотованим усненим сугласницима *п*, *б*, *м*, и уснено-зубним *в* у секвенцама: *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ*. Овоме није стајала на путу графичка препрека, али је чување старијег стања, тј. неизмијењених скупина *пје*, *бје*, *мје*, *вје* била особина централнохерцеговачке јекавштине. Шантић је, свакако, знао да *пљесма*, *бљешти*, *мљесец*, *вљера* нису облици књижевног језика, али је он, исто тако, знао да књижевни језик не прихвата ни облике типа *ћерати*, *ђеца* па, ипак, ове посљедње је употребљавао, а оне прве није. Зашто? Одговор на ово питање није тешко дати: зато што су облици *ћерати*, *ђеца*, тј. са јотованим денталима *т* и *д* припадали фонетици његова говора, а они са јотованим усненим сугласницима: *пљесма*, *вљера* и сл. нису му били тако блиски. Прве овдје наведене облике наш пјесник је свакодневно слушао од својих суграђана, други облици припадали су фонетици једног другог херцеговачког говора, који је Шантићу такође био познат, али не и тако близак.

4. Наставци у замјеничко-придјевској промјени. — Централнохерцеговачко говорно подручје карактерише употреба краћих наставака *-и(х)*, *-им* у облицима придјева и придјевских замјеница. Источнохерцеговач-

ки говор има, опет, уопштене наставке *-ије(x)*, *-ијем*⁵. Наш пјесник и овдје, у већини случајева, иде са централнохерцеговачким говором:

Под *широким* дудом од *стољетних* дана,
 Би мехлемом била и *најљућих* рана,
 Па да чујеш јоште звекет *златних* гривна (Моја комшиница).

Мада је негдје и стих условљавао употребу једних а не других наставака, бројни однос у коме стоје *-и(x)*, *-им* према *-ије(x)*, *-ијем* јасно говори да су Шантићу први овдје наведени облички завршеци били ближи и обичнији. Наиме, према седамдесет пута употребљеном завршетку *-им* имамо само осам пута употребљен наставак *-ијем*; према двијестотине тридесет пет пута употребљеном наставку *-и(x)* имамо двадесет пет пута употребљен завршетак са рефлексом јата *-ије(x)*. Додајмо уз ово да обличке завршетке са рефлексом јата *-ије(x)*, *-ијем* налазимо и у пјесмама које су писане екавским нарјечјем, што је условила потреба стиха:

Са чије крме *грије*,
 Ко исход сунца, велика вера чиста:
 Једнакост људи *свије* (Песма подземна),

Ко пламење свећа из *модријех* трава (Згариште).

5. Асимилација фрикативног *с* у групи *с љ е < с л ѣ*. — У многим народним говорима јекавске зоне фрикативни сугласници *с* (*з*) ако се нађу испред палаталног сонанта *љ* у групи *ље < лѣ* мијењају своју артикулацију, асимилију се са палаталним сонатнима и прелазе у *ш* (*ж*): *шљеме* (*жље*). И Шантићева писана ријеч зна за *шље* мј. *сље*:

Некада овдје, под *шљеменом* овим (Омар),

Пошљедњи пламен на западу трне (Хљоб),

Да *пошљедњим* пољупцем те на растанку мајка љуби
 (Хасанагиница)

Пошље много љета овдје опет стојим (Пошље много љета),

Пошљедњи пламен је сјао (Под чемпресима),

⁵ Исп. о овоме у мом раду о говору источне Херцеговине, СДЗб. XIV, као и: Једно поређење Вукова језика са говором јекавске Херцеговине, ЈФ XXVI.

Знај, *пошље* њега на те слава чека (Вјеруј и моли),

Мила ко златно небо *пошље* туче (Једна суза),

Као поља *пошље* туче (Хасанагиница) и сл.

Стандардна ортографско-ортоепска норма не прихвата облике са извршеном асимилацијом фрикатива с према палаталном сонанту *љ*, *ту* је редовно *сљеме*, *последњи* и *послије*. Истина, Шантић је за узор овдје могао узети и самог Вука, јер и кодификатор нашега језика има управо облике са извршеном асимилацијом⁶.

6. Облици прилога гдје. — У Шантићевој писаној ријечи поред књижевног лика овога прилога, тј. са неизмијењеним оклузивом -д испред -је⁷ јављају се још и: *ђе*, *гди* и *гђе*:

1. Фонетски лик *ђе*, који једино живи у јекавским говорима Херцеговине, није забиљежен у прегледаним пјесмама и Хасанагиници, али тај облик налазимо у другим Шантићевим литерарним остварењима. Налазимо га, рецимо, у драми Под маглом:

А још има земље *ђе* крв наша влада (Вучић),

Па тамо, *ђе* вама гроб одређен буде (Тахир-бег) и сл.

2. Потврде за фонетски лик *гди* су ове:

Гдје су јоргована
Вијенци плави?... *Гди је* клетва, *гди је* (Једна суза),

А гдје је мој Гргур? Кажите ми
Гди је. Мој син Гргур *гди је* (Повратак),

Одговори ћеци *гди је* мајка, *гди је* (Хасанагиница).

Овакав облик прилога гдје налазимо и у пјесми Сарајевски теферич која је написана екавским нарјечјем:

⁶ Исп. П. Ивић Поговор Вуковом рјечнику од 1814, Просвета, Београд, 1964, 118.

⁷ За нас овдје није битно да ли је *ѓ* изворно или није у облику прилога *гдје*. Овдје се полази од његовог стандардног ијекавског фонетског лика, в. Т. Маретић: Граматика и стилистика, 1931, 54.

Ниже њих, у башти пуној плода, *зди* је
Оборила рачве јабука и слива

3. Облике *гђе*, *негђе*, *нигђе* забиљежили смо само у Хасанагиници:

Кућо моја, *гђе* су твоје зоре свјеже?
Гђе је твој рахатлук?
Тамо *гђе* се бумбул чује.

Гђе си пошо?
Ко да *негђе* испод грма
Нешто шапће поток мали,
Гђе се спремаш?
Гђе анђели твоји стоје и сл. (Мерима),

Гђе, би понос, *гђе* би име!
Гђе ме мемла бије и звека синцира,
Гђе је Хамид?
Гђе је доба оно, *гђе* су дани они?
Нигђе, *нигђе* мира,
Мојој срећи равне *нигђе* није било и сл. (Хасанага),

Гђе су ћеца, *гђе* су ћеца моја? (Зејна)

А *гђе* му је? (Зерина)

Како објаснити ова одступања и од књижевне и од херцеговачке фонетике?

За фонетски лик *зди* могла би се дати неколика објашњења. Могло би се рећи да је у питању немаран однос пјесника према својој писаној ријечи. Дакле, да је у питању нефонетска појава, али неће бити тако. Бројни примјери са икавским обликом овога прилога противе се изнесеној претпоставци. Није у питању немарност писца, у питању су неки други разлози. Који? Постоје три могућа, и то:

а) Икавски лик овога прилога пјесник је преузео од писаца икаваца (потврде в. у RJAziU, s.v. *gdje*) или из народних говора икавске Херцеговине, што је мало вјероватно, управо, што уопште није вјероватно. Код Шантића не налазимо других језичких особина које би упућивале на писце икавце или на икавске говоре — а тамо овај прилог, тј. у западној Херцеговини, гласи *-ди*, дакле, без иницијалног задњопнепчаног оклузива *-з*.

б) Ако се пажљивије погледају примјери у којима се јавља овај икавизам у Шантићевој писаној ријечи, видјеће

се да је такав рефлекс јата везан за глаголску енклитику *-је*: *гди је*. То би, опет, могло упућивати на фонетско објашњење овога феномена пјесниковог језика *-је* се овдје понашало као у секвенци *ѓј* у примјерима типа: *грејати—гријати, сејати—сијати*. Мада ова претпоставка има свој *raison d'être*, ни она се не може прихватити као задовољавајућа. Ево зашто:

1. У прегледаним Шантићевим пјесмама нашло се на десетине примјера у којима је очуван јекавски лик овога прилога и испред глаголске енклитике *-је*: *гдје је*:

Гдје је доба оно (Еј, коњицу),

А *гдје је* мој Гргур? (Повратак)

Гоје је размах снаге?

Гдје је сила мушка? (*Гдје је* размах снаге).

Да је у питању фонетска појава, бројни однос ових примјера морао би стајати у обрнутој сразмјери, било би више потврда за *гди је* него за *гдје је*. Бидјели смо, није тако.

2. Овдје се не смије губити из вида ни чињеница да на подручју јекавске Херцеговине никада немамо икавизирање јата у оваквим везама, исп.: *двје је појела; смије је довес*, као и: *ђе је?* Дакле, стари вокал *ѓ* није се једнако понашао када се нашао унутар једне ријечи и када се нашао у реченичном низу испред сонанта *-ј*. У првим случајевима имали смо затворенију боју старога дифтонга *ѓ*, што је водило његовој монофтонгизацији *и(ј)*: *грејати—гријати*. Ван ове позиције јат је чувао своју дифтоншку вриједност која је доцније дала секвенцу *-је*⁸. Према томе, ни за ово објашњење нема довољно убједљивих аргумената. Зато сам ја, за сада, више склон да прихватим трећу могућност, мада ни она у потпуности не задовољава, а то је:

ц) Шантић је радо читао српске писце, нарочито своје савременике. Међу омиљеним његовим писцима налазио се

⁸ О овој проблему детаљније се говори у мом чланку: О неким „икавизмима“ ијекавског изговора, Наш језик, н. с. XIII, 57—63.

и Војислав Илић⁹, а и код писаца екаваца, нарочито старијих¹⁰, а и код Војислава, наћи ће се по која потврда за икавски лик прилога *гђе*, макар то и не било везано за глаголску енклитику *-је*:

На ти ми објасни сада: шта чиним ово и *гди сам* (Циганче)¹¹.

За облике *гђе*, *негђе*, *нигђе* које налазимо у Хасанагиници¹², могло би се рећи да су пишчева творевина: укршта-

⁹ Шантић је неколико пјесама посветио Војиславу.

¹⁰ в. А. Младеновић: О народном језику Јована Рајића, Београд 1964, стр. 61.

¹¹ Шантић је још понешто могао да преузме од писаца екаваца. Преузео је, чини нам се, и облик придјева изведеног од именице *сребро*: *сребри-сребрна*. Док у Емини, која је написана 1902, имамо фонетски лик овога придјева са сугласничком функцијом соната *р*: *сребрен*:

Но у *сребрен* ибрик захитила воде

какав облик једино живи у Мостару и Херцеговини, у његовим пјесмама из каснијег периода срета се овај придјев са самогласничком функцијом сонанта *р*:

На *сребрна* крила дочекује зором,
Од *сребрне* магле, она стоји тако (Елегија),
Сребрна магла диже се са грма (Мраз),
На његове танке и *сребрне* гласе (Село).

У десном углу... једна *сребрна* кутија за шећер (текст испред Хасанагинице);

Овакав облик наведеног придјева Шантић, сигурно, није носио у свом лексичком фонду (исп. Наш језик, XIV, 49—54).

Од Војислава је Шантић могао преузети и облик глагола *хорити* се, са иницијалним фрикативом *х*, исп. код Војислава:

У храму Изиде бледе, звуци се весели *хоре* (Коринтска Хетера),

У неколико Шантићевих пјесама сретамо овакав облик наведеног глагола:

И *залори пјесма* *страсна* (*Весталка*, посвећена Војислављевој успомени. Тако и у пјесмама Повратак. Акшам, али ће се наћи и потврда за: *оре се* (Моја пјесма).

Друго је питање шта је ту изворно. О Војислављеву утицају на Шантића в. Владимир Ђоровић: Алекса Шантић, Библиотека српских писаца, III, XXXVIII. Ђоровић ту каже да Шантић често опонаша Војислава, узима његову форму, чак и рјечник.

¹² У прегледаној збирци Шантићевих пјесама није нађено више потврда за овакве фонетске ликове наведених прилога. Међутим, у драми Под маглом — (први пут приказана у Београду 1907) сеоски учитељ Станко често има управо овакве облике: *гђе* провале стоје,

ње књижевних облика: *гдје*, *негдје*, *нигдје* и дијалекатских: *ђе*, *неђе*, *ниђе*. Могло би се, исто тако, рећи да се и овдје наш пјесник угледао на неке друге говоре¹³. Ипак нам се чини да је прва претпоставка вјероватнија¹⁴, али се поставља питање зашто је тако овдје учињено, зашто је личностима Хасанагинице дао такве говорне особине за које је сигурно знао да нису општенародне.

Прије него покушамо дати одговор на постављено питање да укажемо још и на овај податак. У пјесми — Еј коњицу — налазимо стихове:

*Гдје је доба оно, гдје су дани они?
Мојој срећи нигдје равне било није*

исти ти стихови јављају се и у Хасанагиници, са мањом лексичком измјеном (Еј, ђогате вјерни, према Еј, коњицу и наравно, у скраћеном облику), али сада са *гђе*, *нигђе*:

*Гђе је доба оно, гђе су дани они?!
Мојој срећи равне нигђе није било.*

Као што се зна, мотив за ову трагедију Шантић је нашао у народној поезији. Могуће је да му је била позната

гђе се једно море наше крви проли и гђе леже кости отаца нам славних?! Оставити груди гђе га мајка роди?! гђе јасно трепти, гђе издајства стоје, гђе вам клетву зборе као црном Јуди? гђе ти мјеста није. Познате стихове из пјесме Остајте овдје ова личност изговара са гђе: Гђе свога нема и гђе брата није, гђе вас слава срета, гђе се туђин креће, гђе свога нема и гђе брата није. — Друге личности ове драме имају гдје (Јоксим: Гдје су наше муке! Гдје су наше жртве) и ђе (Вучић: ђе крв наша влада; Тахирбег: ђе вама гроб одређен буде; Мргуд: ђе је наша снага?!). У првом монологу и Станко има гдје: гдје нам пасу свилоруна стада, гдје је она? Као што видимо, пјесник свјесно уноси ову говорну особину, њоме на извјестан начин дифференцира Станка од осталих лица драме. Интересантно је што овдје Тахирбег иде заједно са Вучићем и Мргудом а не са Станком. Драма Под маглом, као што се види и из онога што је напријед речено није била узета у обзир при изради овога рада, она се не налази у помениutoј збирци Шантићевих пјесама. Ова примједба додата је накнадно, кад је рад већ био готов.

¹³ в. RJAziU s.v. *gdje*; *niđe* биљежи и проф. М. Стевановић у Источно-црногорском говору, Јужносл. фил. XIII, 35, а налазимо га и у нар. пјесмама.

¹⁴ Овдје је вриједно напоменути да нигдје на терену јекавске Херцеговине нису забиљежени такви облици прилога о којима је рјеч, исп. код мене: Говор источне Херцеговине, СДЗБ. XIV, али сам ја такве облике биљежио од оних којима ијекавштина није изворни изговор, говорни супстрат — од неких Далматинаца и људи са острва.

њена икавска варијанта, што је он преточио, кроз своју пјесничку визију, у ијекавштину. Коју? Рекло би се ону источнохерцеговачког типа, иако ће се и ту наићи на понеку особину која није својствена говору источне Херцеговине (рецимо ,прилошки облик *доли*). Ијекавштина каква је дата у Хасанагиници никако се није могла везати за говор мостарске муслиманске чаршије ,нити пак за говор Муслимана централне Херцеговине. Због тога нам се чини оправдано мишљење да је наш пјесник ову трагедију лоцирао негдје на источнохерцеговачко подручје. На такав закључак упућује и присуство рјечце *ље* у говору једне личности из Хасанагинице:

Вјеруј ми, то за ме селамет би био!
М *ље* у се не би таки кахар лио (Хамид).

Није ми познато да се рјечца *ље* употребљава у централнохерцеговачком говору, бар ја је никад тамо нисам чуо, али сам је забиљежио у источнохерцеговачком говору¹⁵.

Из овога би произлазио закључак да је наш пјесник личностима ове трагедије, а ријеч је о вишим слојевима феудалног друштва, дао извјесне говорне особине које нису биле општенародне, а за које је он могао претпостављати да су својствене тој друштвеној средини. Дакле, овдје се свјесно ишло за диференцирањем и на језичком плану¹⁶.

IV

Од осталих фонетских особина дијалекатског карактера, које су присутне у Шантићевој писаној ријечи, указаћемо још на двије, и то: 1. на сажимање самогласника и 2. на употребу фонеме *х*.

1. Сажимање самогласника *а* и *о* када се нађу ван акцензованог слога у облицима м.р. радног глаголског придјева честа је појава код свих наших пјесника, па и Шантића. Примјери као:

¹⁵ СДЗб. XIV, 182.

¹⁶ То исто смо констатовали и за говор Станка у драми Под маглом, в. примједбу број 12.

Бих, тако ми бога, ацамија посто,
У механи пио и без гроша осто

нису никаква ријеткост и на њима се не би требало посебно задржавати. Али се овдје поставља једно начелно питање: да ли је ту стварно дошло до асимилације и контракције: *пошао-пошоо-пошо*, или је ту једноставно један самогласник испуштен, како би се задовољили метрички захтјеви, тј. да ли је ту у питању сажимање или елизија?

У Антологији Богдана Поповића¹⁷ о овоме читамо: „Правопис *кѳ-узѳ, метнѳ*, уобичајен у последња времена (великим делом из жеље за новачењем) враћен је (мисли се на пјесме које су ушле у Антологију, А. П.) на стари добри правопис *к'о уз'о, метн'о*”, због тога што ту имамо елизију, а не контракцију. Да ли је схватање састављача поменуте антологије у попуности прихватљиво? Чини нам се да није. Ево зашто. Ако се мало боље погледају примјери у којима наилазимо на „народне” облике радног глаголског придјева, уочићемо да у метричком погледу међу њима постоји извјесна разлика. Има случајева гдје је стварно заступљена елизија, али нису ријетки ни примјери у којима је посљедњи слог дуг, тј. у којима имамо контракцију. То ће се видјети и из Шантићеве писане ријечи:

- а) Ал све би благо прегорио *многѳ*...
Ал ово није прежалити *могѳ*

А далек мјесец ,као сребро *чистѳ*,
Кроз ово грање спокојно је *блистѳ* (Омар);

или

Наш стари доме, како си *оронѳ*...
Гризе, ко чежња једно срце *бонѳ* (Наш стари доме);

И тешки терет снагу ми је *смакѳ*...
Празно и мутно свану јутро *свакѳ* (На повратку).

- б) Њу неће нигда уставити *никѳ*!
Народ је овај умирати *свикѳ* (Ми знамо судбу);

¹⁷ В. Поповић: Антологија новије српске лирике, СКЗ Београд 1956, стр. 277.

или

И мој бол је велик тако
Висок, широк као пакѓ (Хасанагиница).

гдје појаву елизије имамо у облику именице.

Док у првим примјерима имамо увијек дуге посљедње слоге: *многѓ* — *могѓ*, *чистѓ* — *блистѓ*, *оронѓ* — *бонѓ*; у другој групи примјера према облику мушког рода радног глаголског придјева стоји нека друга ријеч са кратким завршним слогом: *никѓ* — *свикѓ*, *такѓ* (прилог) — *пакѓ*. Дакле, у једним случајевима имамо контраховане самогласнике, и ту није потребан никакав знак којим се обиљежава елизија, у другим случајевима краткоћа посљедних слогова упућује на елизију. Као што видимо, нису сви примјери на које се наилази у језику наших пјесника истога типа, и тешко се сложити са мишљењем да их треба писати на исти начин. Ако се жели потпуна и вјерна интерпретација пјесникове мисли, ни овај моменат не би смио бити запостављен. Не бар у антологијама и цјелокупним издањима.

2. Употреба фонеме *x* у писаној ријечи Алексе Шантића заслужује нашу пажњу само у оним случајевима у којима се наилази на одступања од фонетског стандарда.

Од раније је познато да на херцеговачком подручју, нарочито централнохерцеговачком, често сретамо појаву секундарног *x* испред сонанта *p*¹⁸. То потврђују и Шантићева писана ријеч:

а) испред сонанта *p* у самогласничкој функцији:

Привезан коњиц покрај њега *xрже* (Јутро жетве),

Пуст зеленко један одмиче и *xрже* (Бег Рашид-бег),

Сад у лепу питом
Градине моје, с тапшањем и једом,
Пробише *xрђе* (Ноћна фантазија),

Xрву се и ломе два разрасла вола (Село);

б) испред сонанта *p* у сугласничкој функцији:

Прикрила се стока... уз *xрапаве* шкрке (На припеци),

Две-три смреке шуме на *xрапавој* плочи (Срце),

иако језик нашега пјесника зна и за облике ових ријечи без фрикативног *x*:

Рзао коњиц силна господара (Омар),

односно:

На своја леђа ралав камен прти (На повратку).

Појава фрикативног *x* испред сонанта *p* фонетски је лако објашњива — емитовање фонационе струје почиње прије него што су створени потребни услови за артикулацију ликвидног вибранта *p*¹⁸.

ц) У многим случајевима гдје књижевна норма, и савремена и старија, зна за облике без фрикативног *x*, или има уопштене облике са неким од супституаната овога гласа *-ј* или *-д*, Шантић је остао при облику који је био ортоепски стандард његових земљака из Мостара и централне Херцеговине. Неколико потврда:

Стандардни ортографско-ортоепски нормативи прописују само: *мелем* (тако и Вук, Рјечник s.v.), *марамџа* (Вук има *махрамица*), *повенути* (Вук има *увенути*), *кава-кафа* (Вук има *кава (кафа)*), Шантић у свим тим ријечима има, врло често, *x*:

Би мехлемом била и најљућих рана (Моја комшиница),

Махрамицу лоја свезо наврх прута (Сарајевски теферич),

Повехле су баште моје, (Хасанагиница).

Соба мирише увехлим босоком — пишчева напомена уз Хасанагиницу;

Хоћеш кахву (Хасанагиница).

Хатица донесе ... један жути ибрик кахве; срче кахву; филцан кахве — пишчева објашњења уз Хасанагиницу.

У неким случајевима стандардна норма дозвољава и употребу супституаната фрикативног *x* *-в* или *ј*, Шантић и ту чува старији облик (бар тако је у прегледаним пјесмама):

¹⁸ Исп. о овоме: А. Пецо: Sur la nature du *r* syllabique en serbo-croate, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 1959.

А ко пламен злата
Вихоре јој косе (У љуљашци),

Гримизан и лахак вихори им с главе (Сарајевски теферич),

Ту, у *глухо* доба, кад мјесец засија...
Влажни вјетар носи по *глухој* самоћи (Елегија),

Гдје у *сухој* трави
Само студен гуштер полагао шушне (Воденица),

И по мени пада *сухо* лишће с грана (На по пута),

Тресући с *рука* напанули снијег...
Из иконостаса *сух* бршљан вири (Претпразничко вече).

И скоро редовно тако. Управо, у прегледаним пјесмама (на броју преко стотина) има на десетине потврда за овакве фонетске ликове, тј. са присутним *х* у наведеним ријечима, а само три примјера су забиљежена у којима имамо мјесто тога сугласника сонант *в*:

И док му с тока блиста срма *сува*...
На седло паде и у доба *глува* (Кириције),

Пуше и срчу *каву* (Зимско јутро)

што је, свакако, пјесник свјесно унио; као говорну особину ханџије који прича о смрти Лазара Мутапа (и у неким другим Шантићевим литерарним остварењима, као што смо видјели, наићи ће се на понеку дијалекатску особину, везану за говор одређене херцеговачке зоне); односно у пјесми Зимско јутро, која је посвећена Борисаву Станковићу, ишло се за екавским стандардом.

Мало је необично, с обзиром на мотив пјесме, што у пјесми Акшам имамо облик *стреје*. Истина, пјесма је писана екавским нарјечјем:

И софа мирис алкатмера *веје*
И обасипа пенџере и *стреје*

па је ту, нешто због риме, а нешто и свјесно, да би пјесма што више одговарала екавској норми, употребљен супституант фрикативног сугласника *х*. У пјесми Сељанка, која је такође писана екавским нарјечјем, имамо старији облик ове именице: *стрела*:

Кад под *стрехом* ласта кликну песму њену.

Овакав облик те именице, тј. са *x*, Шантић је, без сумње, носио у својм језичком осјећању.

V

И на крају нешто о лексичким „херцеговинизмима”. Турцизми, да то поновимо, представљају посебан проблем при проучавању језика Шантићеве поезије. Иако се на том проблему овдје нећемо задржавати, указаћемо само на употребу двију именица оријенталног поријекла које су карактеристичне за Шантићев језик, а које, опет, чине саставни дио херцеговачке лексике. То су а) *бехар* и б) *мелекша*:

а) Многе Шантићеве пјесме, тачније речено оне у којима нема бола и туге, дају утисак да су настале у прве прољетне дане када су Мостар и његова околина пуни бехара:

Гле, високо сунце упрло стријеле...
 На гранате смокве покрај шедрвана...
 И танке мунаре сред равна Мостара,
 Што се сав бијели од росна бехара (Под бехаром),

и да је све то пјесник гледао са околних брда:

Из долине реке...
 Путања ме води у голетне стране...

гдје је све голи крш, без пјесме и прољетног бехара, а доље, у долини Неретве:

бехар се разгроздо (Срце)

што чини прекрасну слику и што је нашега пјесника нарочито одушевљавало и распламсавало у њему поетска надаћућа.

б) Уз *бехар* и у Херцеговини, и код Шантића, иде *мелекша* — први херцеговачки вјесник прољећа:

Под већама танким очи ко *мелекше* (На извору),
 Па још како овдје мирише *мелекша* (Под бехаром),

Ја на твоја њедра бацих
 Струк вријеска и *мелекше* (Под врбама)

А јастуци љиљан рани и *мелекша*...
 Је ли грјешна роса рана
 И *мелекше* плава свила (Хасанагиница).

У Вукову Рјечнику не налазимо посљедњу именицу. Има је РЈАЗиУ, али са напоменом да је нађена код једног писца „који није сасвим поуздан”. Отуда и Маретићева сумња у њено постојање уопште (исп. „ako se ova riječ doista govori”). Као што нам и Шантић потврђује, та именица, у значењу љубичице, саставни је дио херцеговачке лексике. По поријеклу, као што је и Маретић претпоставио, иде међу српскохрватске турцизме. Шкаљић даје *мелекша* и *менекша* „iz tur. *menekşe* od pers. *benefşe*” (Turcizmi, s.v.).

Од осталих лексичких „херцеговинизама” које налазимо у Шантићевим пјесмама навешћемо још ове:

драча:

И покривен *драчом* гроб убоги снови (Погреб),

Ти што те *драче* убодима грде (Пред колибама),

И биљем видам убод оштре *драче* (На повратку).

Вук има ову именицу, са напоменом: по југозападним крајевима. Значење: свако трње, а ту наш лексикограф, бар што се тиче Херцеговине, неће бити у праву. Поред „питома драча” — багрем, овај назив, тј. *драча*, ту се употребљава само за једну врсту трња којим обилују кршевити предјели ове наше покрајине. Шантић је имао у виду само то трње.

кадуља:

Осећа се мирис *кадуље* и смреке (На жалу).

И Вукова потврда за ово љековито биље потиче из града на Неретви „у Мостару”. Налазимо је и код старијих лексикографа што говори да је зона у којој се употребљава знатно шира од херцеговачких граница.

красна:

Тебе што вијек свој обливаш знојем
И као титан замахујеш *красном* (Пред колибама),

И ја чујем само удар тврде *красне* (На по пута).

Вук не наводи ову именицу. Има је РЈАЗиУ — објетелица, са напоменом „у наше вријеме у Херцеговини”.

лиска:

По који *лиска*, полунагих нога
 На вјетру трчи за раздртом капом (Зимско јутро).

Ову именицу не налазимо код Вука. Даје је РЈАЗиУ са различитим значењима, али не и оним који има у Мостару, и код Шантића. У рјечнику који се даје уз збирку Шантићевих пјесама која је послужила за израду овога рада уз именицу *лиска* стоји: *мангуп, беспосличар, скиталица*. Чини нам се да ни ово објашњење у потпуности не задовољава. Ни једна од наведених именица не јавља се као синоним именице *лиска*. *Лиска* је у Шантићевом родном граду: *окретан, весео, сналажљив младић* и нема у себи ничег негативног.

хрњага

Ову именицу не дају ни Вук ни РЈАЗиУ. У Херцеговини она значи: већа количина нечега што је стављено на једно мјесто: *хрњага камена, хрњага грозђа* и сл. Код Шантића налазимо:

Хрњаге стена с тутњавом се оре (Тарабош),

Из ових хумка, из *хрњаге* кама (Кајмакчалан).

јашмак

Вуков рјечник зна за ову именицу, потврда је из Далмације. У Херцеговини је то сасвим обичан назив за једну врсту женске повезаче, то потврђује и Шантићева поезија:

Пољски вјетар хлади
 И *јашмак* диже са невјеста млади (Јутро жетве),

... а све јој се вија
 С главе *јашмак* црвен... (Шерифа).

трс

У коришћеној збирци Шантићевих пјесама, у рјечнику, уз именицу *трс* стоји: *винова лоза*, што није адекватно значењу које живи у Херцеговини. У Херцеговини *трс* значи оно

што се у другим крајевима назива *чокотом* или *ицом*. То значење се види и из Шантићевих стихова.

Све цвјета, дише...

Избија лоза, соче здрави трси (Прољетне терцине),

лоза је општи појам, а трс је конкретизовано значење.

шипак

Шантић често за ово јужно воће употребљава и назив *граната*:

Гдје береш крупне распукле *гранате* (Једна суза)

али ће се наћи и потврда за херцеговачки апелатив — *шипак*:

Набрекла ко *шипци* што још прсли нису

видњача

Ни ову именицу не налазимо код Вука. Шантић је употребљава у значењу: мали прозор, отвор на зиду:

Кроз *видњачу* малу...

Не јавља се млинар са шалом на глави (Воденица).

И на крају: оvdје дати језички материјал потврђује напријед изнесу мисао: и када не бисмо знали одакле је наш пјесник, језик и мотиви његових пјесама одвели би нас на обале Неретве.

Можда би се оvdје могло поставити и начелно питање: да ли је писцу дозвољено да у оволикој мјери нарушава књижевне норме, да посеже за дијалекатским колоритом? Умјесто одговора на постављено питање поновићемо једну стару мудрост: великим ствараоцима је дозвољено да одступају од постојећих канона и да сами трасирају нове стазе. Шантић је био и остао наш велики пјесник.

А. Пецо